

УДК 7:02; 37.013.2; 37.012.3

Наталія Ревенок

старший викладач кафедри техніки та реставрації творів мистецтва НАОМА

Методичні рекомендації для курсу навчальної дисципліни «Реставрація скульптури та творів декоративно-ужиткового мистецтва з кераміки»

Анотація. У статті розглянуто методику викладання курсу теоретичних і практичних завдань з реставрації кераміки для студентів навчально-творчої майстерні реставрації скульптури і творів декоративно-ужиткового мистецтва, здійснено аналіз методів дослідження та реставрації кераміки, які застосовують у музеях України, а також простежено взаємозв'язок реставрації керамічних пам'яток з різними галузями науки, які спрямовані на вирішення важливих завдань наукової реставрації.

У публікації висвітлюються основні вимоги до засвоєння теоретичного матеріалу та виконання практичних завдань з реставрації музейної кераміки.

Ключові слова: методика викладання, дослідження, реставрація, кераміка, фарфор, фаянс.

Постановка проблеми. Загальна стратегія розвитку системи академічної освіти сьогодні передбачає серйозні вимоги до викладання спецдисциплін та спрямовує до корінної перебудови їхньої методики.

Теоретичні основи з реставрації музейних пам'яток та практичне застосування їх є базовими для курсу навчальної дисципліни «Реставрація скульптури та творів декоративно-ужиткового мистецтва з кераміки», що викладається бакалаврам з другого по четвертий курс та магістрам на першому курсі.

У процесі підготовки студенти повинні отримати не тільки загальну теоретичну підготовку, але й набути знання з історії виробництва керамічних виробів, технології їхнього створення, знати сучасні етичні вимоги щодо проведення реставрації, освоїти навички, знання з ведення реставраційної документації тощо.

Сучасна наукова (музейна) реставрація має на меті зберегти художні та історичні особливості предмета, дух часу, коли він з'явився та існував.

Невід'ємною частиною сучасної реставрації є консервація (від лат. *Conservatio* – збереження). Власне реставрація (реставраційне втручання) – це відновлення або доповнення втрат (відколів, розломів тощо), а консервація спрямована на якомога довше збереження предмета. Для цього можуть використовувати хімічну обробку, регулювання вологості повітря, вибір світлового режиму і т. ін.

Кожна пам'ятка, що надходить на реставрацію, вимагає особливого підходу. Тому перед початком реставраційних робіт завжди проводяться дослідження, за допомогою яких визначають ступінь пошкодження, матеріали, з яких предмет зроблений, розглядають сліди колишніх реставраційних робіт. При цьому реставратори намагаються обійтися найменшим втручанням та, за можливості, використовують в процесі лабораторних досліджень неруйнівні методи.

Актуальність дослідження обумовлена необхідністю пошуків резервів для підвищення ефективності педагогічного процесу у вирішенні теоретичних і методичних питань в галузі музейної наукової реставрації пам'яток з кераміки.

Актуальними завданнями курсу «Реставрація скульптури та творів декоративно-ужиткового мистецтва з кераміки», є засвоєння навичок професійного підходу під час виконання практичних завдань з реставрації кераміки, основних положень теоретичної бази та загальних уявлень про специфіку роботи художника-реставратора. Фахова підготовка майбутніх художників-реставраторів є важливою для нашої держави, адже реставраційна справа посідає одне з найперших місць у музейному просторі та поєднує комплекс знань і умінь, які забезпечують зберігання пам'яток історії та культури.

Зв'язок авторського доробку з важливими науковими та практичними завданнями. Публікація виконана згідно з планом науково-методичної роботи кафедри техніки та реставрації творів мистецтва НАОМА.

Зміст навчальної дисципліни «Реставрація скульптури та творів декоративно-ужиткового мистецтва з кераміки» визначається нормативними документами з реставраційної діяльності в системі культури, виходячи з новітніх науково-методологічних концепцій пам'яток охоронної справи, спирається на базові документи національного законодавства і міжнародні конвенції та хартії.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Серед загальних праць з реставрації творів кераміки слід виділити методичні рекомендації «Реставрація музейної кераміки» [9] Л. Н. Андрєєвої, О. С. Антоняна, Т. І. Барабанової та інших фахівців з російського реставраційного центру імені академіка І. Е. Грабаря, які надають відомості про загальну характеристику технології кераміки, матеріалам та проведення реставраційних заходів. Загальні відомості з історії, технології та декорування кераміки викладені у підручнику Є. А. Антоновича, Р. В. Захарчук-Чугай, М. Є. Станкевича «Декоративно-прикладне мистецтво» [1].

Питаннями наукової реставрації займалися вчені різних галузей та спеціальностей – хіміки, технологи, такі як О. І. Мікляшевський [8], І. Я. Ґузман,

О. О. Крупа, В. С. Городов, художники, мистецтвознавці, зокрема археолог М. В. Фармаковський [11]. Так, у навчальних посібниках І. Я. Гузмана [5], А. А. Крупа та В. С. Городова «Хімічна технологія керамічних матеріалів» [6] викладено наукові основи та загальні принципи хімічної технології створення керамічних виробів, висвітлені питання технології виробництва тонкої та технічної кераміки.

Певний внесок у вирішення проблем реставрації творів мистецтва зробили дослідники Т. Р. Тимченко [10, 197], С. Р. Єфанова, О. Н. Беляєвська [2, 24]. Основну увагу вони приділяли методикам мистецтвознавчих, техніко-технологічних та атрибуційних досліджень творів образотворчого і декоративно-ужиткового мистецтва, викладених здебільшого на науково-практичних конференціях та окремих публікаціях. Дослідженнями проблем теорії та методології реставрації пам'яток займалися російські фахівці Л. О. Лелеков [7] та Ю. Г. Бобров [3], О. В. Яхонт [13], науково-технічному дослідженню творів мистецтва приділяв увагу Ю. І. Гренберг [4].

Отже, аналіз наукових досліджень цих фахівців показав, що професійна діяльність реставратора визначається не тільки його практичною майстерністю, але й рівнем теоретичної підготовки.

Мета статті – висвітлити основні методи і принципи викладання дисципліни «Реставрація скульптури та творів декоративно-ужиткового мистецтва».

Новизна наукового дослідження. Запропонована методична розробка теоретичних та практичних завдань з реставрації кераміки для спеціалізації «Реставрація творів мистецтва» висвітлює потреби фахової підготовки. Розроблені рекомендації дозволяють здійснювати реставрацію фарфоро-фаянсових виробів у музейній та науково-реставраційній практиці.

Виклад основного матеріалу. Важливими установами щодо проведення наукової реставрації керамічних виробів є загальні методичні вимоги до яких відносяться: недоторканість пам'ятки, відмінність привнесених доповнень, оборотність реставраційних матеріалів, обмеженість реставраційних втручань.

Як зазначається в одному із згадуваних вище виданні «...реставрація музейної кераміки являє собою роботи з обмеженого об'ємного та мальовничого заповнення відносно невеликих втрат що збереглися на кераміці, у найбільш суттєвих, художньо важливих частинах» [9, 19].

Практичні роботи є важливим й водночас необхідним компонентом академічної реставраційної освіти та обов'язковою складовою частиною навчально-виховного процесу. Тематику і зміст необхідних для виконання практичних робіт відображено у навчальних програмах і методичних комплексах навчально-творчої майстерні реставрації скульптури та творів декоративно-ужиткового мистецтва НАОМА. Практичні завдання з реставрації кераміки є специфічною формою організації навчальної роботи студентів і передбачають обов'язковий практикум, в якому органічно поєднуються мета, зміст, засоби і методичні прийоми. Засвоєння теоретичних положень, викладених у програмі в процесі навчання, доповнюється практичною роботою.

Основною метою практичних робіт з дослідження та реставрації керамічних музейних виробів є закріплення на практиці набутих теоретичних знань та формування у студентів основних умінь і навичок. Починаючи з другого курсу, студенти мають навчитися правильно користуватися оптико-фізичними приладами, засобами фотофіксації реставраційних процесів, реставраційними матеріалами, набути практичних навичок з дослідження археологічної кераміки, навчитися описувати музейні пам'ятки, здійснювати лабораторні аналізи, видаляти вапнякові нашарування, проводити консервацію, доповнювати втрачені фрагменти і т. інше.

На третьому курсі студенти набувають практичних навичок з дослідження етнографічної кераміки, описують зразки музейної народної орнаментованої кераміки, здійснюють консерваційно-реставраційні заходи та реконструкцію творів, доповнюють втрачені фрагменти, ведуть реставраційну документацію тощо.

На четвертому курсі студенти мають засвоїти практичні навички з дослідження античної кераміки, знати види античного посуду, способи його виготовлення та декорування, вміти його досліджувати та описувати, проводити консерваційні та реставраційні заходи. Результатом засвоєння практичних навичок з реставрації кераміки є дипломна робота за освітнім ступенем бакалавра.

На першому курсі магістратури завданням педагогів є сформувати у майбутніх спеціалістів практичні навички у галузі наукових досліджень з реставрації, консервації та зберігання творів мистецтва з фарфору, фаянсу, бісквіту на основі відповідної теоретичної підготовки.

Практичні роботи мають неабиякий виховний та моральний вплив на розвиток особистості студентів: привчають до самостійної практичної роботи з реставрації та консервації творів з кераміки, правильного та акуратного оформлення результатів практичної роботи у реставраційних паспортах, закладають певні правила поведінки (під час виконання реставраційних робіт музейної кераміки), формують риси індивідуальної та колективної (за умов групової навчальної діяльності) відповідальності, розвивають почуття власної значущості й гідності, формують основи збереження пам'яток історії та культури.

З огляду на специфіку дисципліни, викладачеві надається право планувати систему практичних робіт з метою оптимізації вимог діючих програм з дослідження та реставрації творів з кераміки в частині «Практична робота».

Усі практичні роботи можна поділити на навчальні та підсумкові. Навчальні роботи виконуються під керівництвом викладача, який пояснює послідовність дій, показує зразок виконання і визначає завдання для закріплення дій студентами. Практичні роботи з реставрації музейної кераміки націлені на відпрацювання, вдосконалення та корекцію базових навичок. Ці роботи виконуються під контролем викладача, результати обов'язково відстежуються. Практичні завдання студентів мають бути максимально пристосовані до умов музейного художника-реставратора. Підсумкові роботи мають контролюючу

функцію, вони здійснюються студентами з найбільшим ступенем самостійності наприкінці кожного семестру. Крім того, студенти разом з викладачем мають звітувати про проведену семестрову роботу перед музейною реставраційною радою.

Зміст академічної освіти з реставрації пам'яток з кераміки формується з урахуванням подальшої науково-дослідної роботи студентів у музеях та закладах культури. Програма курсу «Реставрація скульптури та творів декоративно-ужиткового мистецтва» обумовлює напрямок змісту практичних робіт. Тому викладач має виділити у змісті примірної програми послідовність практичної роботи, відобразити зміст і вид практичних робіт, розробити план виконання завдань.

Важливим фактором у засвоєнні набутих знань студентами є поставлена викладачем дидактична мета, тобто кожна практична робота повинна мати конкретну мету й завдання щодо її проведення. Найчастіше дидактична мета практичних робіт з реставрації керамічних виробів спрямована на закріплення знань з нової теми, узагальнення та систематизацію знань, їхнє поглиблення, формування практичних умінь і навичок, застосування набутих знань на практиці. Перед виконанням кожної практичної роботи викладач обов'язково має звернути увагу студентів на її мету або значення.

Обов'язковою умовою щодо практичного виконання реставрації творів кераміки є ведення студентами робочого зошита – «Щоденника реставратора», куди мають бути записані основні історичні дані музейної пам'ятки, опис візуального дослідження, самостійно складена програма реставраційних заходів, проведено запис виконаної роботи згідно з кожним пунктом програми, визначено рекомендації щодо подальших умов зберігання пам'ятки тощо. Наприкінці семестру студент вносить відкориговані записи до основного музейного документа – реставраційного паспорта, який підписує керівник роботи, керівники закладу і сам студент.

Методика засвоєння дисципліни «Реставрація скульптури та творів декоративно-ужиткового мистецтва» тісно пов'язана і з іншими науками, насамперед з технологією кераміки, хімією, біологією, мистецтвознавством, історією, археологією, етнографією, культурологією, що дозволяє розробити програму дисципліни об'ємнішою.

Основний принцип навчання із зазначеної дисципліни є опанування теоретичних та практичних положень, до яких відносяться: науковість навчання, систематичність і послідовність, зв'язок навчання з музейними колекціями, наочність, засвоєння знань, умінь та навичок. Основними видами навчання є лекції, практичні роботи, семінарські заняття, самостійна робота, індивідуальні, лабораторні заняття, консультації, навчальна та виробнича практика.

З-поміж загальних методичних рекомендацій з організації та проведення практичних робіт з реставрації кераміки можна назвати такі:

- обов'язкове проведення викладачем відповідного інструктажу з техніки безпеки перед виконанням роботи;

- аналіз складеної студентом програми до кожного завдання та роз'яснення порядку оформлення результатів її виконання;
- акцентування уваги на оформленні реставраційної документації, формулюванні висновків;
- роз'яснення процедури перевірки та оцінювання результатів виконаної роботи.

У процесі виконання студентами практичних завдань викладач має уважно спостерігати за їхньою роботою та у разі потреби надавати індивідуальні або групові консультації.

Слід також зазначити, що основними завданнями курсу «Реставрація скульптури та творів декоративно-ужиткового мистецтва» є:

- ознайомлення студентів з історією виникнення та розвитку кераміки з найдавніших часів та технологією виробництва, способами декорування кераміки різних епох;
- ознайомлення з проблемами реставраційної етики та основними методологічними вимогами до реставрації;
- опанування основних видів робіт з реставрації та консервації археологічної, етнографічної кераміки, фарфору, фаянсу, бісквіту;
- проведення лабораторних та науково-технічних досліджень;
- оформлення реставраційної документації.

У процесі засвоєння теоретичних та практичних положень, викладених у програмі в ході навчання, студенти повинні мати уяву про основні теоретичні й методологічні матеріали стосовно творів декоративно-ужиткового мистецтва з кераміки в Україні та за кордоном, технологію виготовлення та декорування кераміки в різні часи, про види та методи науково-дослідної реставрації, сучасні технології превентивної консервації, а також знати технологію їхнього виготовлення, основні причини руйнування та забруднення виробів з кераміки, реставраційні матеріали та їхні властивості, основи формуальної справи, засоби боротьби з біошкідниками, деструкцією керамічних виробів та методи усунення їх, методи і методики консервації, розчистки нестійких та стійких забруднень, методику проведення демонтажу, монтажу та склеювання, методику доповнення втрат та мастикування, тонування, консервації, а також умови зберігання та експонування пам'яток історії та культури з кераміки, правила пакування та транспортування їх, техніку безпеки під час роботи з хімічними реактивами і розчинами.

Крім набутих знань студенти повинні уміти самостійно проводити лабораторні дослідження, визначати та описувати стан збереженості творів, визначати та описувати художні й технологічні особливості творів, визначати стилістичні відмінності творів з кераміки, складати програми реставраційних заходів та підбирати методики, проводити очистку від стійких та нестійких забруднень, наносити консерваційні покриття, проводити демонтаж та монтаж предметів після попередніх ремонтів і реставрації, виправляти деформації після попередніх склеювань без демонтажу предмета, склеювати

предмети та здійснювати доповнення втрат, проводити тонування доповнень та відтворювати фрагменти втраченого розпису, вести реставраційну документацію, використовувати на практиці методи польової консервації пошкоджених археологічних знахідок з кераміки, проводити дослідницьку роботу, використовуючи результати досліджень для атрибуції, користуватися засобами техніки безпеки під час роботи з хімічними реактивами і розчинами. Крім того, вміти застосовувати спеціальні види зйомок: макро- та мікросйомку, використовувати оптико-фізичні методи дослідження, виявляти ступінь збереження, види і причини руйнування пам'ятки, наявність нестійких та стійких нашарувань і визначити їхній характер.

Ці навички дозволяють студентів прийняти кваліфіковане рішення у складанні реставраційної програми, застосуванні тих чи інших матеріалів, подальшого використання предмета тощо. Викладач, у свою чергу, повинен знайомити студентів із спеціальною літературою, матеріалами наукових вітчизняних та зарубіжних конференцій.

Практична робота з реставрації кераміки потребує відповідного оформлення результатів її виконання у музейному реставраційному паспорті з фотофіксацією всіх процесів роботи, висновками у письмовій формі та рекомендаціями щодо умов зберігання пам'ятки.

Виконуючи практичні роботи з реставрації кераміки, студенти мають творчо застосовувати здобуті теоретичні знання у навчальних ситуаціях, демонструвати загальну ерудицію, вміння використовувати лабораторні прилади, робити аналітичні висновки.

Кожна практична робота студентів з реставрації музейної кераміки має свою специфіку виконання і потребує від викладача відповідної підготовки.

У кожному семестрі обов'язково оцінюються дві практичні роботи – реферат із засвоєного теоретичного матеріалу та відреставрована пам'ятка з кераміки з відповідно оформленою реставраційною документацією – паспорта і фотофіксацією всіх процесів реставрації.

Висновки. Засвоєння теоретичних основ наукової реставрації та застосування їх на практиці є важливим підґрунтям для подальшого опанування професії реставратора кераміки, фаянсу, фарфору. Важливим фактором у викладанні дисципліни «Реставрація скульптури та творів декоративно-ужиткового мистецтва» є опанування студентами базових знань в галузі музейної наукової реставрації.

Виявлення специфіки викладання дозволяє дійти висновку, що даний метод може реалізуватись найповніше в індивідуальній співпраці викладача із студентами.

Насамкінець зазначимо, що порівнюючи вітчизняні підручники та програми з реставрації творів мистецтва із зарубіжними, в першу чергу російськими, маємо зауважити, що у вітчизняних навчальних матеріалах виявляється низька забезпеченість методичними розробками, навчальними посібниками, підручниками тощо, а це потребує особливого підходу до зазначеної проблеми.

1. Антонович Є. А. Декоративно-прикладне мистецтво / Антонович Є. А., Захарчук-Чугай Р. В., Станкевич М. Є. – Львів : Світ, 1993. – 272 с.
2. *Беляевская О. Н.* Проблема сохранения ценных элементов декора из керамики и мозаики на памятниках истории и культуры / Проблемы збереження, консервації, реставрації та експертизи музейних пам'яток: тези доповідей V Міжнародної наук.-практ. конф., 24–27 травня 2005 р. Київ, 2001.
3. *Бобров Ю. Г.* Теория реставрации памятников искусства: закономерности и противоречия / Ю. Г. Бобров. – Санкт-Петербург, 1997.
4. *Гренберг Ю. И.* Научно-техническое исследование произведений искусства / Ю. И. Гренберг. – М., 1968. – (Сообщение ВЦНИЛКР ; т. 21).
5. *Гузман И. Я.* Химическая технология керамики / И. Я. Гузман [Учебное пособие]. – М. : ООО РИФ «Стройматериалы», 2003. – 496 с.
6. *Крупа А. А., Городов В. С.* Химическая технология керамических материалов / А. А. Крупа, В. С. Городов. К. : Вища школа. [Учебное пособие]. – 1990. – 399 с.
7. *Лелеков Л. А.* Проблемы теории и методологии реставрации / Л. А. Лелеков // Реставрация памятников истории и культуры : Информ. обз. – Вып. 2. М. : Изд-во. ГБЛ, 1986. – 40 с.
8. *Миклашевский А. И.* Технология художественной керамики / А. И. Миклашевский. – Л. : Ленстройиздат, 1971. – 304 с.
9. *Реставрация музейной керамики : Методические рекомендации* / [Л. Н. Андреева, А. С. Антонян, Т. И. Барабанова и др.] ; Под общ. ред. Л. Н. Андреевой. – М. : ВХНРЦ им. академика И. Э. Грабаря, 1999. – 144 с.
10. *Тимченко Т. Р.* «Художник-реставратор»: до історії терміна // Проблеми збереження, консервації, реставрації та експертизи музейних пам'яток: тези доп. III Міжнародної наук.-практ. конф., 22–24 травня 2001 р. – К., 2001.
11. *Фармаковский М. В.* Консервация и реставрация музейных коллекций [Текст] / М. В. Фармаковский. – М. [б. и.], 1947. – 144 с.
12. *Чернышева Е. К.* Научные и методологические проблемы реставрации: этические аспекты профессиональных отношений / Материалы научно-практической конференции «Реставрация в храме-памятнике». – СПб, 2006. – Вып. 2.
13. *Яхонт О. В.* Проблемы научной реставрации и состояние реставрационной отрасли // Проблеми збереження, консервації, реставрації та експертизи музейних пам'яток: тези доп. III Міжнародної наук.-практ. конф., 22–24 травня 2001 р. Київ, 2001.

**Методические рекомендации для курса учебной
дисциплины «Реставрация скульптуры и произведений
декоративно-прикладного искусства из керамики»**

Наталья Ревенок

Аннотация. В статье рассмотрена методика преподавания курса теоретических и практических задач по реставрации керамики для студентов творческой мастерской реставрации скульптуры и произведений декоративно-прикладного искусства, осуществлен анализ методов исследования и реставрации керамики, применяемый в музеях Украины, а также прослежена взаимосвязь реставрации керамических экспонатов

с различными отраслями науки, направленная на решение важных задач научной реставрации.

В публикации освещаются основные требования к усвоению теоретического материала и выполнению практических заданий по реставрации музейной керамики.

Ключевые слова: методика преподавания, исследования, реставрация, керамика, фарфор, фаянс.

Methodical recommendations for academic discipline

«Restoration of sculptures and works of decorative art of ceramics»

Natalia Revenok

Abstract. The article considers the method of teaching of course theoretical and practical tasks of restoration of ceramics for students of the creative workshop of restoration works of sculpture and decorative arts, analyzed methods of research and restoration of ceramics that are used in the museums of Ukraine and been traced interconnection ceramics restorations sights from different fields, which are aimed at addressing important issues of scientific restoration.

In publication covers issues of basic requirements for theoretical material and implementation of practical tasks for the restoration museums of Ceramics.

Moreover, considered theoretical foundations of the museum restoration of sights and their practical application. Fundamentals of restoration of from ceramics are basic for the course subject matter «Restoration of sculptures and works of decorative art from ceramics», which is taught to bachelors from second to the fourth course and on the first year of Magistracy.

In the article pays attention to questions of theoretical and practical training of students in the history manufacture of pottery, technology of their creation, the problems of modern of ethical requirements in carrying of ceramics restoration, drawing up of special documentation

The main principles of study course «Restoration of sculptures and works of decorative art» is the basic theoretical and practical provisions which include: scientific approach studies, regularity and consistency, communication studies with museum collections, visibility, assimilate the knowledge and skills.

The main types of study are lectures, practical work, seminars, independent and individual works, laboratory exercises, consultations, training and practical training.

Among the general methodical recommendations for the organization and conducting practical work on restoration of ceramics can be called such as a requirement for teacher appropriate safety trainings before carrying work, analysis of student programs prepared for each job and explaining procedures for obtaining the results of their implementation, emphasis attention to the restoration design documentation, formulating conclusions, explaining test procedures and evaluating the results of the work done.

In carrying out the practical tasks by student's lecturer of must attentively to observe their work and if necessary provide individual or group consultation.

Assimilation of theoretical foundations of scientific restoration and their application in practice is an important basis for further mastering of the profession restorer of ceramics, faience and porcelain.

An important factor in teaching the course «Restoration of sculptures and works of decorative art» is mastering the student's basic knowledge in the area of the scientific museum restoration.

Identification of specifics of teaching gives reason to conclude that this method can be implemented most fully in the individual teacher collaboration with students

Also be noted that comparing the national textbooks and programs of restoration works of art with foreign, especially Russian, we can note that in the educational materials there is low availability of methodical materials, textbooks and books.

Key words: methods of teaching, research, restoration, ceramics, porcelain, faience.